

*о. Михайл Пастух,
Іван Лопушинський*

БОГ СЛОВО — НАЧАЛО НОВОГО БУТТЯ І ПОВНОТА ЖИТТЯ РУСИЧІВ-УКРАЇНЦІВ

На славу Пресвятої Тройці й милий спомин
двадцятилітнього молитовно-аскетичного
подвигу в рідній Україні любим
преподобним братам-монахам
і всечесним духовним отцям
Чоловічого Свято-Троїцького монастиря
(в Жукові) присвячується

«З Богом починай і з Богом кінчай!»

Пресвята Тройце, Боже наш, слава Тобі!

Вступ

Із Божою допомогою приступаємо до важкого і складного питання про начало всякого буття, а зокрема народу. Здавалося би, що може людина сказати про початок того, чого вона не бачила, про те, чого не знає, а тільки подумки, немов би навпомацки, шукає. Однак, як вчить історія філософії, все-таки доскіпливі шукачі істини, світлі уми минулого щось важливе відкрили-сказали про те, чого не бачили, а про що здогадувалися, споглядаючи речі, які можна бачити, порівнювати, досліджувати та доходили довідкривання реальної розумної достатньої

підстави чи першопричини всього видимого творіння, або початку, з якого все походить і залежить у своєму існуванні, — начала буття.

Однак у кращому становищі перебувають ті, хто шукає істину не лише за допомогою природного світла розуму, але й надприродного — дару віри. Це розширює горизонт і глибину пошуків, а ще дозволяє отримати певність пізнаної речі, бо дозволяє перевірити знання, отримане природним розумовим (філософським) шляхом пізнання з надприродною істиною, отриманою за допомогою віри, яка черпає певне знання з Божого об'явлення — Біблії. Народна мудрість вчить: «Все пізнається в порівнянні». А християнська (мудрість) додає: «...з найвищою і певною Істиною, якою є Христос — Боголюдина». Таке становище займає християнська філософія, яка не нехтує здобутками природного розумового пізнання, але їх ретельно перевіряє та зіставляє з євангельською істиною, об'явленою Сином Божим.

Наше філософсько-релігійне (християнське) дослідження будемо робити двома способами: дорогою розумового пізнання — природним (філософським) і надприродним (у світлі християнської віри).

Вибираємо шлях співдії (грецькою мовою — *синергії*) наших людських зусиль і Божої благодаті, розуму і віри,

філософії й богослов'я (християнської релігії). Спробуємо віднайти розв'язання поставлених завдань у світлі традиційної *християнської філософії*, яка зберігає здобутки розумового пізнання, ретельно їх перевіряє у світлі віри, а при потребі корегує і доповнює надприродною мудрістю, яка міститься у Божому Слові — *Біблії* (з грецької — книги). Постараємося порівняти здобутки розумового пізнання (філософії) і релігійного пізнання через віру, зокрема християнську, стосовно питання початку — Начала всякого буття та реляційного (зв'язкового), яким є народ.

На питання, що головне начало у бутті, а зокрема в такому складеному-реляційному як народ, відповідаємо: і в першому, і в другому випадку основою-началом всякого буття є Абсолютне Буття — Бог Слово (грецькою — *λόγος*). Християнська віра дозволяє нам отримати більше світла і глибше зрозуміти, що Основою-Началом і Повнотою буття є *Логос Воплочений* — *Еммануїл* — *Бог з нами!* Ім'я цього Бога — Ісус, Він — Господь і Христос — Начало і Мета всякого буття, зокрема спільного, яким є народ і всі народи разом. Бог Отець через Воплочене Слово народжує у благодаті нове створіння, насичує, благословить — дає ріст і досконало еднає у Святому Дусі як родину Своїх дітей, як Христову духовну релігійну спільноту — Церкву.

Головна думка, яку постараємося обґрунтувати: *Воплочене Слово, Ісус Христос, — Початок-Начало та повнота буття народу — спільного життя дітей Божих у братній любові, завдяки благодаті Святого Духа.*

Для осягнення поставленої мети необхідно виконати такі завдання: 1) споглянути на історичний досвід філософського пізнання начала буття; 2) відкрити Логос-Слово як Начало буття людини і спільноти у світлі християнської філософії; 3) приглянутися, як «насіння Логосу» ввійшло у землю Київської Руси.

Першим, хто зумів поєднати філософський і християнський шляхи пізнання істини, не обмежуватися тільки до людського (філософського) пізнання світу, людини і архе-початку всього суцього, але допитливо вивчаючи тодішні філософські погляди (школи) стосовно розуміння світу і людини, особливо зацікавився питанням пізнання Бога, був святий мученик Юстин Філософ (прибл. 100–167 рр.). Він — перший визначний мислитель, який у християнстві, у Воплоченому Логосі — Ісусі Христі знайшов живу і спасенну Правду, яка змінює людське життя на краще, ошчаслиблює, чого не в силі вчинити жоден філософський теоретичний Абсолют. Його філософсько-християнське дослідження спасаючого Воплоченого Логосу буде своєрідним підсумком поглядів дохристиянських мислителів.

Новизною нашого дослідження буде *філософсько-християнський підхід* до вирішення поставленої проблеми, яка не є новою, бо про *архе* говориться впродовж усієї історії філософії. Також і про *народ* як реляційне (зв'язкове) буття у філософії відомо, що він складається з декількох взаємопов'язаних чинників: *спільне походження, мова, історія та культура*. *Головне питання*: завдяки чому народ — *духовна спільнота*, жива та діяльна у творенні спільного блага? Наша відповідь у світлі християнської філософії — завдяки «благодаті Господа нашого Ісуса Христа і любові Бога й Отця і причастю Святого Духа» (пор. 2 Кор. 13: 13). *Бог Отець дарує життя через Сина Слово у Святому Дусі — творче Триєдине Начало і Мета всякого буття, зокрема і народу*. А єдиною і діяльною у творенні добра, а не зла, спільнота стає *завдяки правдивій вірі в Ісуса Христа*, яка вказує найвищу мету життя, та *взаємній любові*, яка дає внутрішню єдність у спільній праці. Остаточо започатковує і успішно довершує творення і вдосконалення всякого буття Триєдиний Бог — *первовзір правдивої спільноти*. Господь Бог — *досконала Єдність*, бо і Буття, і Пізнання, і Діяння–Любов у Пресвятій Тройці Єдині, а відмінності (походження і назви Іпостасей-Осіб) не порушують єдності, а виявляють багатство *Спільнотного Буття*: *Безначального Отця, Співбезначального Йому Сина і Святого Духа*.

Особливістю нашого дослідження є й те, що ми вживаємо короткі молитовні звернення до Господа Бога, бо немає «Богослов'я» без благодаті молитви, повчальним зразком є твір християнського філософа Августина «Сповідь», де переплітаються щирі молитви з філософськими роздумами.

Народна мудрість також вчить співпраці людини з Творцем: «Бога вживай і рук прикладай!»

Отже, *синергія*–співпраця, а не протиставлення надприродного і природного, Божого і людського, святого Богослов'я (християнської віри) і філософії-метафізики (розуму), молитви і науки — дороговказ наших пошуків Істини — Буття, а в нашому випадку правди про Бога Слово — Начало і Повноту буття русько-українського народу Київської Русі.

Так нам, Боже, у Тройці Єдиний, поможи і благослови!

1. Історичний досвід філософського пізнання начала буття

Розглянемо розумовий шлях пошуків правди про начало всякого буття і, зокрема, реляційного (співвідносного) — народу, а також за допомогою світла християнської віри поглянемо на розуміння цих питань, бо віра відкриває глибоке і цілісне бачення Начала всіх видів буття.

Важливо розрізнити початок і начало як не тотожні філософські категорії. Бо загальноживане початок — як те, що

передує певній події (факту), у філософії-метафізиці означає щось більше, ніж перший момент у розвитку речей — щось, що не перестає існувати, — а надалі є і буде — постійно триває. Це — щось тривке, суттєве, першооснова — «архе» — «засада» — «начало» (Татаркевич, 2006: 22).

Про початок чи начало світу зацікавилися перші любителі мудрости й шукачі правди — філософи. Правдоподібно, філософською загадкою було питання: яким був початок природи? (Татаркевич, 2006: 22).

Талес (приблизно 620–545 рр. до Різдва Христового (далі — Р. Х.), перший мислитель з Мілета, в якому багатогранна особистість поєднала в собі мудреця, науковця, філософа і богослова. Початком всього існуючого назвав воду, з якої космічний Розум (як Розумне Начало) формує Всесвіт (Bartnik, 2000: 93). Йому, як мудрецеві, приписують ще такі висловлювання: «Найдавнішим з усіх існуючих речей є Бог, бо він не народжений. Найпрекрасніший — світ, бо це діло Бога» (Laertios, 1984: 28). *Анаксимандр* (прибл. 610–547 рр. до Р. Х.) началом буття назвав *архе* та поставив питання про *апейрон* — «безмежне», яке як і вода Талеса, одухотворене, божественне (Шепетяк, 2020: 36). Третій представник мілетської школи був *Анаксимен* (приблизно 585–525 роки до Р. Х.) продовжив пошуки першооснови — *архе* суцього. Дослідник міркував, що повітря є,

але його неможливо сприйняти чи описати. Отже, якщо не підлягає описам, воно і є апейрон *архе* (Шепетяк, 2020: 36–37). На підґрунті понять і проблем, закладених йонійськими мислителями, виростили нові філософські школи та допитливі шукачі *архе* — істинного начала-засади світу, всього суцього (Татаркевич, 2006: 28).

Геракліт (прибл. 544–484 рр. до Р. Х.) походив з Ефесу. Перший, хто звернув увагу на *Logos* — Слово як розумне Начало буття, як божественний закон, який все єднає, гармонізує. Геракліт ставить в основу всього суцього вогонь, як Талес — воду, а Анаксимен — повітря. Мислитель пізнав *Логос* спочатку в собі, бо роздумував над собою, а за аналогією і в світі пізнав творчу дію всесвітнього Розуму-Логосу. Він показав, що світ збудований за принципом розуму, а тому розумна людина може його пізнати і навіть відкрити існування розумного Будівничого — Логосу-Бога (Шепетяк, 2020: 37).

Пізніше будуть ще інші мислителі, переважно з платоніків і стоїків, які, за Гераклітом, вважатимуть найвищим началом всякого буття Бога як Логос-Розум, який мудро всім управляє, про все піклується. Стоїки, як і Геракліт, уважали вогонь найвідповіднішим вираженням Логосу в матеріальному світі, який не є вічним, він повернеться до того ж, з чого виник — згорить у вогні (Bartnik, 2000: 128–130). Однак християнський

філософ св. Юстин має іншу думку щодо джерела походження думок про «згорання у вогні», кажучи: «Послухайте, як пророчий Дух розкриває через Мойсея всезагальне спустошення вогнем. Він мовив так: «Вічноживучий вогонь зійде і пожере в глибину аж до безодні (Второзаконня 32: 22). Отож, не ми дотримуємося таких думок, як в інших (мислителів), радше всі відтворюють наші вчення» (1 Апол. 60).

Оригінальним мислителем з когорти наукових подвижників виявився Пітагор (прибл. 572–497 рр. до Р. Х.), учень Анаксимандра, народжений на острові Самос (Bartnik, 2000: 95). Основою буття вважав не матеріальні речі, а число як форму, чи радше Мудрість — божественну Монаду, яка всьому надає форму і будує світ згідно з мірою і числом. Число чинить *ἄπειρον* («безмежне») окресленим, надаючи йому «межі» (*περας* — межа, ціль, форма). Буття складається з *апейрон* і *перас*. Тому речі частково необмежені, а частково обмежені, але *перас* важливіший, бо робить число числом, тобто засадою метафізичного розуміння речі (Bartnik, 2000: 96).

У 533 р. до Р. Х. заснував т. зв. Пітагорейський союз, який проіснував «дев'ять поколінь». Із записів неоплатоніка Ямбліха довідуємося чимало цікавих подробиць про строгий спосіб життя релігійно-етичної спільноти мислителів.

Тут вперше з'являється поєднання науки і релігійно-аскетичного життя у спільноті, об'єднаній спільною (релігійно-науковою) метою, власністю, правилами співжиття та братнім служінням. Це була строга система правил, приписів, норм поведінки, обрядів, які були спрямовані на вдосконалення людини. Вони стосувалися взаємовідносин між людьми, їх діяльності, навіть харчування. У союзі культивувався звичай мовчання. Пітагорейці вважали, що мовчання сприяє роздумам над змістом життя. Потім цей та інші звичаї сприйняли християни, котрі для роздумів відходили в пустелю і там, у віддаленні від шуму та гамору міста, служили Богові, вели строге аскетичне життя.

Пітагорейський спосіб життя виходить із ієрархії цінностей. На перше місце ставили прекрасне і благопристойне, на друге — вигідне й корисне, на третє — приємне. Звісно, до прекрасного благопристойного вони зараховували і науку.

Статут *пітагорейського* товариства визначав умови прийому у цю спілку. У союзі були два ступені: нижчі акусматика (послушники, засвоювали знання догматично) та математики (вчені), що займалися складнішими питаннями. Це була закрита організація, вчення якої було втаємниченим.

Пітагорейці вставали до світанку. На початку виконували пневмонічні вправи, тренували пам'ять. Пізніше зустрічали схід

сонця на березі моря. Далі продумували наступні справи, робили гімнастику, працювали. Увечері спільно купались у морі, пізніше разом спільно вечеряли і молились своїм богам (або єдиному найвищому Богові-Мудрецю, як це чинив Пітагор). Після молитви бувало спільне читання. Перед сном кожен пітагорець давав собі звіт про минулий день. Запитуючи себе: «Як я його прожив? Що я зробив? Що залишилось не виконаним?» У грецькій етиці було вчення про належне, а належне — це перемога над пристрастями, це підпорядкування молодших старшим, це культ дружби і товариства, це вшанування Пітагора. Понад усе пітагорейці цінили споглядальний спосіб життя, гідний мудреця. Краса космосу як впорядкованого та симетричного цілого, відкривається не кожному, а тільки тому, хто провадить правильний спосіб життя. Пітагорейці проводили думку про те, що числа, їх поєднання і роз'єднання є божественними знаками, які служать для пізнання Бога через Його творіння.

Світ — це своєрідна куля, яка виникла у безконечній порожнечі, і, вдихаючи її в себе, ця куля постійно розширюється та членується.

Цікавим є вчення і про космос, який вважають великою абсолютною впорядкованою системою чисел, їх гармонією. Уособленням цієї космічної гармонії і ладу є число 10. Його представляють як кулю, бо саме куля вважалася

найдосконалішим тілом щодо своєї будови. У середині світу перебуває центральний вогонь, який внаслідок колового руху Землі і Протиземлі все оживляє. Він фактично є душею та джерелом життєдайного світла і тепла, яке ми сприймаємо на Землі за допомогою Сонця. Центральний вогонь є чимось первинним стосовно всіх інших космічних тіл, які виникли згодом. У вченні пітагорейців Бог розглядається як «великий геометр» або «центральный вогонь». Поміж Богом і людиною перебувають демони. Вони є безтілесними істотами, перебувають або в повітрі, або на землі. Люди можуть їх бачити. Сама людина не може зрівнятися з богами, бо вони переважають її мудрістю і досконалістю. На думку Пітагора, душа є певною «комбінацією чисел». Символом душі виступає число 7. Сама душа виникла з центрального вогню, а тому вона причетна до вічності та божества. Індивідуальна душа є своєрідним витокком всезагальної душі і також за своєю суттю є числом. Перебуваючи у тілі людини, душа стає певною мірою недосконалою. А тіло стає для душі в'язницею. Будучи в такому стані, душа все ж веде боротьбу проти зла та недосконалости земного буття.

Перебування душі на Землі є періодом своєрідного очищення. Із смертю тіла душа як безсмертна субстанція покидає його і переселяється знову в лоно Бога. Але це відбувається лише тоді, коли вона повністю очистилась від усього земного. В

іншому випадку вона змушена залишатися на землі та переселятися в іншу істоту, навіть у тварину, щоби повністю змити всі земні гріхи.

Оригінальною є також морально-естетична проблематика. Число є також субстанційною основою морального життя. З числа виникають правила життя і поведінки людей. Будь-яке добро має своїм джерелом єдність і порядок, а зло походить від дисгармонії і безладу. Добропорядна людина повністю підпорядковується законам розуму і намагається «наслідувати» Бога. Добропорядність є гармонія. Символом справедливого є досконалий квадрат. Дружба — це досконала рівність або ж взаємність у любові.

Змістом життя людини є її очищення і набуття внутрішньої гармонії, що є можливим через здобуття людиною істинного знання й аскетичні вправи. Релігійно-філософська система Пітагора має чимало зернят істини, повнота якої у Святому Письмі, зокрема в Ісусі Христі — Воплоченому Слові. Роздуми пітагорейців про світ та людину лягли в основу філософії Платона та Аристотеля, а також скористали з їхнього науково-аскетичного доробку й інші мислителі. Особлива заслуга пітагорейських науковців у пізнанні будови Всесвіту та започаткування спільнотного братського способу життя

добропорядних людей: практикуючих високе релігійно-моральне і, водночас, споглядально-наукове життя.

Саме ця добровільно новоутворена спільнота мислячих і морально чесних людей-однотомців — «пітагорейський союз» — стане прообразом інших видів спільнотного буття чи то наукового, чи релігійно-подвижницького (монашого), частково, навіть загальнонародного (державно-національного).

Оскільки для нас важливим є виділити принципи спільного життя народу, відповісти на питання: чим є таке реляційне (зв'язкове) буття як «народ»? Придивімося до досвіду цього союзу-братства, які можна виділити у ньому прикмети спільнотного (реляційного) буття, що будуть притаманні іншим спільнотним буттям.

На нашу думку, можна виділити такі: спільна головна мета; правила життя і діяльності; добровільне об'єднання; свободне релігійне молитовне життя; здорові моральні норми поведінки; спільність мови; поєднання віри (релігії) і науки та життя у рівності й братерстві; провідна роль засновника і духовно-морального лідера (призаного авторитета спільноти), як правило, з його ініціативи та провідної ідеї і розпочинає творитися спільнота.

Пітагорейський союз проіснував понад два століття і видав знаменитих учених, споглядально-астрономічні відкриття яких

випередили культурний розвиток, зокрема природничу експериментальну науку, на багато століть (Татаркевич, 2006: 60–68).

Насамкінець варто зауважити, що сприяло, а що зашкодило розвитку чи призвело до занепаду спільноти.

Спільне життя за морально-аскетичними правилами сприяє розумовій творчій праці вчених. Віра у Бога і наука та моральні правила життя служать гармонійному розвитку особистості. У союзі (братстві) плекали також наукову працю та аскетичне життя як містичний засіб для визволення душі з тіла, та поєднання її з божеством, а не так як в інших сектах — застосування музики і приголомшливих танців (Татаркевич, 2006: 61).

У V ст. в союзі відбувся розлам на «акузматиків» і «математиків». Перші хотіли плекати в союзі орфічний дух і примкнули до його містичних і сакраментальних традицій; другі, не покидаючи союзу ані віри акузматиків, хотіли бути передусім людьми науки і на цьому полі служити союзові. У перших взяли гору містичні таємниці, у других — стремління до раціональних пояснень. Ті другі перетворили релігійний союз у наукову школу.

Входження релігійно-етичного союзу для реалізування своїх ідей у державі в політичну боротьбу та утворення політичного табору — пов'язання релігійно-наукової спільноти з конкретною політичною групою (аристократією), через поразку останньої на

виборах, призвело до переслідування та ліквідування братства демократами, які виграли на виборах. Після 440 р. політичний союз був розбитий.

Внутрішній самолюбний розділ спільноти та протиставлення двох її частин; примикання до одного із політичних станів у державі; брак духовного лідера і авторитета, який зумів би природні відмінності та різноманітність зацікавлень перетворити на творчу співпрацю призвели до послаблення і цілковитого знищення колись плідної, творчої, релігійно-наукової й морально здорової спільноти.

Особливо відважним мислителем і послідовним богословом виявився *Ксенофан* (прибл. 570–470 роки до Р. Х.) з Елеї. Він — перший представник елейської школи. Виходячи з йонських пошуків одного начала всякого буття, прийняв існування одного незмінного непізнавального у своїй природі Бога. Грецький мандрівний богослов сповідував єдиного істинного найвищого Бога, якимось дивно внутрішньо присутнього у кожному створінню, всьому даючи існування. Оскільки Бог — найвища сутність, то він повинен бути один, — міркував дослідник, — а будь-які інші божества, які вшановуються людьми, є або лише вираженням Єдиного Бога, або марними людськими вигадками та творінням людських рук; все це майстерно показав на прикладах із життя та тогочасної грецької мітології; богослов, докоряючи мітотворцям,

висловив сміливу думку, що грецькі боги — це творіння людини (Захара, 1997: 79).

Філософ-богослов суголосний із Старозавітнім мудрецем та псалмоспівцем: «Нещасні вони, бо їхні сподівання — в мертвих речах: богами назвали діла рук людських, мистецькі твори з золота й срібла, постаті тварин або нікчемний камінь, — давньої руки роботу (Муд. 13: 10; Пс. 113 (114): 11–19).

Таким чином у Ксенофана можна спостерігати додання міфологічного світогляду і зародження філософського. Мислитель вводить філософське розуміння буття як чогось єдиного. Важливо розуміти, що філософ критикував політеїзм із позицій монотеїзму, а не з позицій атеїзму. Бог Ксенофана «не подібний до смертних ні тілом, ні думкою», але він всевидячий, всемислячий, всечуючий. Бог — це чистий Розум; Богокосмос Ксенофана один і єдиний, вічний, однорідний, незмінний і кулевидний. Бог є все, але це все береться не в різноманітності, а в найвищій єдності. І в основі цієї єдності є думка (Захара, 1997: 80). Філософ був переконаний, що все суще складається із землі, однак Бог — найвища сутність всього, що існує (Шепетяк, 2020: 38).

Отже, слушно підсумовує історик філософії Ігор Захара, що на початках грецької думки зустрічаємо не лише єдинобожну, монотеїстичну ідею, а й монотеїзм дуже високого рівня, уявлення про божество, що вже наближається до поглядів вищих релігій.

Його наступником став *Парменід* (540–470 роки до Р. Х.), який розвинув вчення свого попередника про поняття єдиного світобога в поняття єдиного буття і поставив питання про співвідношення буття і мислення (Захара, 1997: 80–81).

Наступними продовжувачами філософоприрододослідників були *Емпедокл* (прибл. 495–435 рр. до Р. Х.), *Анаксагор* (прибл. 500–428 рр. до Р. Х.) та Демокріт (прибл. 460–370 рр. до Р. Х.).

Емпедокл — загадковий і не зовсім послідовний мислитель, який хотів поєднати і розвивати вчення своїх попередників. Він звів в одну систему чотири первні: воду, повітря, вогонь і землю, стверджуючи, що все у світі складається не з одного елемента, а з чотирьох, які поєднуються між собою в різних пропорціях. Усе у світі змінюється, а цими змінами почергово керують дві сили — Любов і Ненависть. Коли домінує любов, то світ рухається до досконалости і врешті дійде до абсолютного рівномірного розташування елементів у речах. Коли ж домінує ненависть, тоді світ прямує до хаосу. Такі цикли постійно один одного змінюють (Шепетяк, 2020: 39). Емпедокл вважає, що всі живі істоти, в тому числі і рослини, наділені розумом. Бог, за його вченням, Істота єдина і найвища — щось найдосконаліше, як абсолют доброти і любови, який завжди є позбавлений будь-якої ненависти та зла. Через об'єднання з Богом виникає моральне добро і, навпаки, розлука з ним веде до морального зла.

Оригінальним великим мислителем був *Анаксагор*, який багато років провів у подорожах. А відтак проживав у Афінах. Він вбачав головне начало буття не у природних видимих елементах речей (вода, повітря, вогонь, земля, кров...), а вважав, що є безліч цих першоречовин: найдрібніші, невидимі, надчуттєві частинки води, вогню, золота, крові, деревини і т. д. Анаксагор назвав їх «насіннями всіх речей» (зародками), а Аристотель — «гомеомеріями». Найменші частинки природи є пасивними, і первісний хаос не міг розвинутися у космос. Для цього потрібне було творче активне начало. Функції такого начала бере на себе Любов і Ворожнеча, а Анаксагор бачив таке творче начало в *Нусі*, тобто в Божественному Умі або Духові (грец. *Νους*) — творцеві космосу з первісного хаосу, який понад і поза природою, бо він мусить її зрушувати, даючи розумний імпульс всякому рухові на землі та надаючи закономірний лад у всьому. Бог-Ум стоїть поза природою, але в ній проявляється — це була велика знахідка Анаксагора (пор. Татаркевич, 2006: 48; Шепетяк, 2020: 40]. Анаксагор став першим правдивим дуалістом у грецькій філософії, відрізняючи Духа і матерію (Bartnik, 2000: 102). Аристотель вважав Анаксагора першим тверезо мислячим філософом. А для з'ясування початку та доцільности світу, — стверджує історик філософії І. Козовик, — Анаксагор увів

поняття Духа і тим самим створив підвалини пізніших теологічних доктрин (Козовик, 1999: 46).

Пошуки грецьких природознавців призводять до виникнення ще іншої філософської теорії, яка називається атомізм. Ця теорія відіграла свою не завжди позитивну роль у розвитку людської думки, оскільки стала тією точкою, звідки розпочинає свою ходу філософський матеріалізм. Своє теперішнє обґрунтування атомізм отримує у роздумах *Демокріта* (460–350 рр. до Р. Х.).

Мислитель походив із фракійського міста Абдери. Ще з юних літ пристрастився до роздумів на самоті. Завжди був у пошуках мудрости, подорожував до інших народів, де, між іншим, познайомився з астрологією і магією.

Після своїх подорожей Демокріт прибув в Афіни вже відомим філософом. Не гнався за славою і грошми. Один з його афоризмів гласить: «Не тілесні сили і не гроші роблять людей щасливими, але правота та різнобічна мудрість».

Насправді його мудрість була різнобічною. За універсальністю своїх знань Демокріт може бути поставлений поряд з Аристотелем. Він писав праці з етики, космографії, астрономії, уранографії, географії, поезії, живопису, медицини, землеробства, військової справи. Демокріта називали філософом,

який сміється. Бо сміявся він над марнотними ділами людей, котрі не можуть піднятися до мудрости (Захара, 1997: 91).

Однак головного він, на жаль, не пізнав, бо вважав лише видимі речі, складені з маленьких найдрібніших неподільних частинок — атомів, за реальні. Усі речі, враз із людською душею, — складені з атомів, які з'єднані між собою якимось механічно, вони у постійному русі, який породжує не божество, а самі атоми (Bartnik, 2000: 102–103). Божественні істоти, навіть якщо би існували, то мусіли би бути смертні, як і людина (Bartnik, 2000: 103).

Ось такі думки висловлював цей, здавалося би, розумний ерудований чоловік. Він був не єдиним, хто вважав тільки видимий матеріальний світ за реальну дійсність, а все інше — нематеріальне чи надприродне — сліпо і вперто заперечував.

Атомізм — перший філософський напрям, який одверто заперечує існування єдиного нематеріального розумного Єства — Бога. На особливу увагу з древніх мислителів, які не уникали, а цікавилися питаннями про існування єдиного істинного Бога, заслуговує *Сократ* (469–399 рр. до Р. Х.). Він у центр своїх діалогічних бесід на майданах Афін ставив людину, роздумував над важливими життєвими питаннями, чеснотами та стосунком людини до єдиного нематеріального вічного Бога. Ось деякі основні його тези: існує об'єктивно встановлений, гармонійно

збудований світ, керований мудрим, ласкавим Богом, який існує окремо від світу, проте опікується світом, передовсім людиною; людина повинна прагнути Бога й до нього уподібнюватися через набуття чеснот. Людина, яка пізнає правду, найбільше уподібнюється до Творця; добро і краса (*kalon kai agaton*) — це *правда*. Всю правду знає тільки Бог. Якщо правда в нас десь глибоко прихована, то слід заглибитися у себе і себе пізнати (*gnothi se auton*); людина в собі має якесь дзеркало (сумління), у якому відбиваються Божі закони. Людина повинна ці Божі закони виконувати; чеснота — це те саме, що знання. Людина повинна не тільки пізнати чесноту, але й чесно жити; душа людини — розумна і безсмертна; існування Бога можна довести теологічно, а саме — через *дієву причину та доцільність* (доцільна причина); людина складається з душі і тіла, а своїм розумом й духовністю подібна до Бога. Були у мислителя і деякі інші, зокрема неточні чи хибні, уявлення, бо, хоч він приймав філософський монотеїзм, то вряди-годи згадував богів і загадкових «даймонів» (Козовик, 1999: 56–57).

З усіх древніх мислителів після Геракліта саме Сократ найбільше наблизився до пізнання єдиного істинного Бога та практикував чеснотливе розсудливе життя скромного мудреця. Він про себе говорив: «Я знаю, що я нічого не знаю, але інші не знають і цього» (Шепетяк, 2020: 42).

Усе, чого він навчав, те і сам чинив. Не випадково його портрети та учня Платона, деякі християни зображували у притворі на стінах церкви, а папа Бенедикт XVI, враховуючи його авторитет та правдиве розуміння фундаментального значення совісти у моральному житті людини, назвав Сократа «своєрідним пророком Ісуса Христа» у поганському світі (Височанський, 2022–2023: 39).

Сократ мав багато своїх духовних синів-послідовників. Найбільшими з них були два геніальні мислителі: найближчим однодумцем і біографом був *Платон* (427–347 рр. до Р. Х), а пізніше етичним послідовником стався й *Аристотель* (384–322 рр. до Р. Х.). Для обох Сократ був незаперечним моральним авторитетом та зразком мудрої доброї людини; обидва мислителі збудували своєрідні філософські системи (ідеалістичну та реалістичну), обидва визнавали існування найвищого абсолютного Буття — істинного Бога як єдине найвище мисленне начало всього видимого і невидимого творіння. У Платона наука про Бога була високою. Мислитель уже розумів майже всі атрибути Бога. Не розумів однак того, що Бог створив світ із нічого, а вважав, що тільки упорядкував (збудував) його за допомогою вічної матерії. Доводив існування Бога з розумного ладу у Всесвіті; з потреби нагороди і кари за вчинене у житті; зі стремління до щастя, а також із загального переконання людей.

Окрім того, робив висновок про існування Бога з доцільної причини, а також з існування руху у світі та принагідного існування буттів. Але не мав однакового поняття про Бога. Один раз розумів його як ідею «Добра», іншим разом — як розумну і вільну Особу, ще іншим — як душу світа або як первісток будь-якого життя і джерело всіх духів (Bartnik, 2000: 113–114). Аристотель розумів Бога як досконалий вічний Чистий Акт, Ум-Думка, який відвічно самозаглиблений у себе. Нерухомий Рушій; Він існує поза світом (Bartnik, 2000: 124–125). Філософ пішов іншим шляхом, ніж його вчитель Платон, бо від видимого світу дійшов до існування його автора. Абсолют — також перша причина, що суттєво відрізняється від усіх інших причин і речей у світі, вона — єдине незалежне досконале буття — форма, розум, енергія. «Таким чином, випадковий, недосконалий, залежний світ вказує на доконечне, досконале, абсолютне буття; якщо існує світ, то існує й абсолют. Такий хід розумування відрізняв Аристотеля як від Демокріта, так і від Платона; Демокріт почав від фізичного світу і на ньому-таки їх закінчив; Платон почав одразу від абсолюту; Аристотель почав від дослідження фізичного світу, щоб через нього дійти до абсолюту. (...) А доконечне, досконале, абсолютне буття, яке саме будучи нерухомим, урухомлює світ, — це не що інше, як те, що всі називають Богом. Космологія привела Аристотеля до *теології*.

Через космологічні роздуми він дійшов до обґрунтування існування Бога та до окреслення Його природи. Ті роздуми були прототипом доводу існування Бога, який згодом отримав назву *космологічного*» (Татаркевич, 2006: 135–136).

Однак всі філософські «знання» Бога були неповні й неточні, дуже поверхові й вибіркові думки про Бога Творця і Вседержителя.

2. Християнські мислителі про існування Начала буття, зокрема спільнотного — народу

Переломним етапом у пізнанні істинного Бога, названого Логосом і ототожненого з Воплоченим Сином Божим — Ісусом Христом, був Юстин — перший визначний християнський філософ, апологет і мученик за Істину, який довго шукав правди про істинного Бога у всіх тогочасних філософських школах та не знаходив того, чого прагнула його душа. Врешті-решт він пізнав Христа і навернувся з поганства.

Професор Бартнік так оцінює цю історичну постать: Ймовірно, першим християнським філософом, цілком гідним назви філософа (він носив «мантію філософа») і християнина, був святий, який несправедливо зазвичай оминається в дослідженнях з історії філософії, *Юстин Мученик* (прибл. 100–167 рр.). Він був важливою фігурою принаймні з трьох причин: 1) узяв від еллінізму ідею Логосу за головну категорію думки; 2) слідуючи

александрійській традиції, він пов'язував ідею Логосу з Ісусом; 3) і він був — що є найбільш характерним для християнства — історіософом, філософом історії, тобто він намагався пізнати та витлумачити весь світ у його невизначеності та історичному розвитку, а передусім в аспекті універсального значення історії.

Однак найсуттєвішим є широкомасштабний зв'язок між християнською релігією та філософією того часу. Юстин послідовно вивчав стоїцизм, аристотелізм, пітагореїзм, пізню софістичну школу і, нарешті, платонізм, палким прихильником якого він став і якому присвятив свою власну філософську школу, засновану в Римі близько 150 року. Якщо бути точним: він зробив спробу поєднати християнське вчення з платонівською філософією, хоча й не у всіх розділах.

Цей мислитель, навернений у віці 33 років, розумів всесвітню історію дещо подібно до своєї власної історії. Його життя було наповнене щирим прагненням правди. Спочатку ця правда уявлялася йому як допитливість до світу, як фрагментарне пізнання дійсності чи отримання певних знань про людину. Але все це не виходило за межі самого розуму. Потім він хотів глибшої істини, дотримуючись грецьких поглядів, що правда повинна приносити щастя. Тому повна правда повинна була принести більше, ніж просто задоволення інтелектуальної цікавості. Вона мала дарувати справжнє добро, духовний спокій, свободу і життя.

Новизна ідей св. Юстина полягала в тому, що він хотів трохи вийти — хоча й із тремтінням, щоб не зрадити платонізму — за межі існуючих рамок філософії, а саме — шукати істину, яка дала б життя, а насамперед повноту буття і безсмертя. Таке життя, дочасне і вічне, він знайшов у християнській правді. Тільки тут правда стала Правдою. Вступом до цієї істини була мудрість Старого Завіту. Аналогічно розвивається загальна історія — або мала би розвиватися подібним чином.

Християнська істина, як найповніша (цілковита), створила найвищий тип філософії: «християнську філософію». Це була єдина справжня філософія, яка задовольняла людське серце, корисна в житті і безпечна як з точки зору певности, так і цінности моралі та духовної свободи (Діалог 2–8, 39; 1 Апол. 12, 22; 2 Апол. 7–8). Ця філософія давала життя душі. Філософія також прагне вловити красу буття. Для цього, напевно, найкраще підходить споглядання. Християнство відкрило людині цілу панораму творення прекрасного і прагнення до прекрасного. Ці види краси варіюються від матеріальної краси через красу душі до Краси Бога. Тому християнська філософія відкриває інший вимір історії: поезію Бога. Істина — це не тільки буття й істина буття, а й Краса, яка споглядається без кінця й дна і запалює навкруги сяйво світла поезії. Ця Поезія є виміром речей і водночас

ресою нашої душі. Поезія насамперед служить для досягнення правдивого екстазу, в якому ми досягаємо Бога як Істини, Краси і самої Поезії. Християнство бачить Повну Істину в Бозі і тому розглядає всю історію як прагнення до Бога» (1 Апол. 5, 46) (Bartnik, 2000: 149). Юстин додає до платонізму християнську «потребу часу», щоби повна Істина могла існувати у Світі.

Основою християнської історіософії є Логос, тобто Слово, Розум, Думка — Ісус Христос. Він є «Силою Розуму» (Діалог 61), «Божественним Логосом» (1 Апол. 12), народжений від Діви (Діалог 63), але також і від Бога «особливим чином» (1 Апол. 22), не як людина, Він існував до створення (Діалог 45) від вічності. Божественний Логос залишається головним Принципом історії світу, Центром, Вищим Світлом, гідним для людини Рушієм подій і Дорогою подорожі людства до Отця віків. *Logos*, тобто Ісус Христос, є Істиною, Життям, Красою і Втіленою Поезією. Історію людства можна пояснити лише з його точки зору. Він — Початок і Кінець того, що відбувається, Вершина і Глибина водночас. Насамперед Логос містить у собі всю істину з усіма її буттятворчими та життєдайними вимірами, такими, як свобода, особливо внутрішньолюдська.

Логос — Ісус Христос — є особливим поєднанням природної правди та істини, відкритої Богом. Якби можна було підтримувати постійну безперервність у зростанні суто

раціональної правди, не було б проблеми одкровення, але також не було б потреби в Логосі, який перевершує розум, і не було б пояснень помилок, брехні або браку знань. Вся реальність була б одноплановою і однорідною.

Тим часом кожна розмова про правду сама по собі містить щось фрагментарне, перериване і навіть брехливе. Тому самотній спосіб для досягнення всієї правди полягає в Логосі, який сприймається не тільки розумінням, але й вірою, тобто прийняттям світла Божого згори, завдяки нашій добрій волі, правильному рішенню обрати добро, відкритості до непередбачуваної пітагорійської псевдоматематики — нескінченності. Тому *шлях до Слова складається з розуму і віри, зі створених і небесних речей, із праці філософа і чистоти серця, що приймає дар вищого знання, і, нарешті, з чуттєвих категорій і духовних категорій, що охоплюють те, що невидиме і невимовне. Для платоніка між Логосом і людиною та часом і вічністю мала бути велика прірва, яку можна подолати лише вірою та благодаттю.*

Юстин твердить: «Христос є первородний (Син) Бога, і раніше ми говорили, що *Він є Слово, якому причасний весь рід людський*. Ті, які жили зі Словом, є християнами, хоч їх і вважають безбожниками, як, наприклад, у греків Сократ і Геракліт та їм подібні, а у варварів — Авраам, Ананія, Азарія,

Мисаїл, Ілля та багато інших, діла чи імена яких утримуємося перелічувати, бо знаємо, що це було би втомливо. Таким чином і ті, що були раніше, якщо вони жили без Слова, були нечестивими і ворожими Христові та вбивцями (людей), що жили зі Словом. Ті ж, які жили і живуть згідно зі Словом, є християнами: від них немає небезпеки та загрози бунту» (1 Апол. 46, 2–4).

Християнство гуртується навколо Божественного Логосу. Це також парадоксально складно. З одного боку, це реальність із цього світу, а з іншого — належить до Божої трансцендентності. Тому історія християнства — це також шлях від неправди до істини і від дочасної правди до вічної. Заради істини Бог створив увесь світ через Логос, віддав його цілком у розпорядження людини (природу й космос) і інтонував пісню історичного походу людського роду від однієї душі через родину, суспільство, народ, націю аж до Римської імперії. Господь для виконання цієї Істини послав на землю божественний Логос, який викликав потужний світловий потік християнства, він тече особливо швидко між першим пришествям Логосу та Парусією. У цей час уся Істина, включно з Доброю Новиною, має сіятися, розвиватися, дозрівати та підніматися до неба. Отже, людина відповідальна за розвиток або розпад насіння істини (2 Апол. 3). Ця істина має бути донесена до всіх народів. Але вона не може задихнутися в однаковості культури чи національного профілю: вона має бути

sponsa amictu varietatis induta / наречена, одягнена в різноманітний одяг (2 Апол. 6). Щоб із цього розмаїття виникла повна Істина, Парусія має бути дуже віддалена. Інакше слуги Логосу не встигли б виконати свою місію народження, проголошення та поширення істини.

Святий Юстин скаржиться в Апології, що сатана затемнив розум Римській імперії, сенатові і Цезарю, щоби вони не прийняли християнської Правди, яка могла би бути для них суспільним законом, а в результаті джерелом правдивого суспільного життя. Однак імперія переслідуванням знищує не найгірших, а найкращих своїх синів, які би могли будувати її майбутнє, у той же час вдаряє у Божий Логос як в Божий Розум, Божу Мудрість, в Божу Гармонію свого суспільного життя, культурно-морального і політичного. Усе це робиться за задумом сатани, який не має майбутнього, він є ворог майбутнього і все своє завдання бачить у знищенні того, що народиться нове. Диявол зводить і відводить всякими оманами від спасенного діяння, але ніколи не оздоровлює і не творить тривалого майбуття для держави. Парадоксально, але ці благородні функції приймає на себе переслідуваний Логос, а в його імені християнські мученики. Мучеництво рятує сенс римської історії, оскільки Христос визначив історичні закони через свою хресну смерть.

Хрест ніколи не може спародіювати жодне псевдодемонське чудо. Це особливий знак всемогутности Бога (1 Апол. 55).

Сатана хоче відтягнути від хреста весь світ під виглядом його ганьби, натомість у Хресті відродження світу.

У свою чергу, розпад творчої єдности християнство долає через Євхаристію Тіла і Крови Христових, які єднують світ в повноті Логосу і творять «нове створіння», відродження. Завдяки Євхаристії ми стаємо Народом Логосу-Слова і продовжуємо його історію. У Євхаристії також підтверджується те, що нове правдиве життя народжується не з тіла чи пристрасти, але з жертви. Таким чином Євхаристія творить продовження історії, незважаючи на розбиття, яке творить провина і гріх, а також мучеництво. До нового життя крокується діалектичними скачками: через хрест, смерть, мучеництво. Це насіння добра. Завдяки їм християнство вийшло далеко поза Римську імперію, сягаючи до найвіддаленіших скотарських і кочових народів (Діалог 117). Отже Християнство творить безперервність і єдність історії світу через Логос, завдяки своїй моральности, а також літургійним обрядам.

Божественний Логос розвивається впродовж історії до величі слави в Парусії. У цьому є щось від ідеї прогресу, незважаючи на елементи розриву. Через цю постійну тривогу

людської історії, через зло, хрест і мучеництво людина йде проти ілюзорної течії лінощів, ілюзії та «легкості» плодів. Мученик повинен пройти через смерть, щоби досягти єдності з Логосом і логічної безперервності історії світу. Через такі розриви відбувається прогрес від Слова, упокороного у плоті, до Прославленого Слова. У рамках цього прогресу просувається все християнство. Саме в ньому так яскраво сяє істина та історія Божественного Логосу. І цей прогрес уможлиблює євангелізацію всіх народів і всього світу: в Істині та Вічному Житті, незважаючи на зростаючий спротив Сатани (Bartnik, 2000: 150–151).

Насіння Логосу. Святий мученик Юстин знаходить у Логосі, Ісусі Христі, засаду універсальності християнства. Перш за все він виводить релігію з часового та культурного партикуляризму. Оскільки досі християнська література досить легко зауважувала реляцію Христа до майбутнього, зокрема через Церкву, то майже зникла цілковито реляція до минулого, яке, здавалося, було поза межами досяжності Христа, і навіть, так би мовити, історія відмови (відкинення), історія прокляття. Таким чином, усі нехристиянські релігії, культури, нації та мови були позбавлені будь-якої цінності. Це правда, що святий Павло шукав якогось зв'язку між минулим і Христом через досить невиразний закон Божий, закарбований у серці кожного язичника, але ця нитка не була далі розвинута ні ним, ні його безпосередніми

наступниками. Розвиток прийшов від філософа Юстина, цього разу заснованого на істині.

Ось такі думки, за професором Бартніком, можна віднайти у філософських творах великого християнського мислителя Юстина.

Для нас знаковими є ті висловлення, які стосуються потреби християнської філософії для повного пізнання правди про людину і світ, а ще більше — і про Господа Бога; потреби співпраці філософа і богослова, розуму і віри на шляху до Слова Істини, бо в сутінках земної суєти слабким природним світлом розуму не добачаємо чи не зауважуємо Головного — Бога Слово.

Наступне — це дар Христового Хреста і мучеництва для відродження і спасіння світу, дар Євхаристії — вічної Божественної Жертви Еммануїла, яка відроджує, освячує розкаяних грішників і творить одну велику родину Божого народу — видиму єдину Христову Церкву. «Світло істини» — Воплочений Логос — Ісус Христос прийшов на світ через Богородицю, Вона Його принесла в храм, стояла біля Нього під Хрестом, на якому Він добровільно згоряв, освітлюючи весь світ темряви світлом Істини-Любови до всіх, вмирав, щоби інші могли очима серця пізнати істину про Божу любов до всіх людей і народів та жити завдяки Його благодаті, у Його Воскресінні як нове створіння — Божий Народ.

Ще одна важлива думка — кожна людська душа, і родина, і народ та їхнє благополуччя, щасливе мирне життя — все походить від Божественного Начала — Логосу, а всякий хаос, неспокій, війна, переслідування християн і людей доброї волі, зокрема доброчесних мислителів, та всякі руйнівні дії (вбивства невинних людей, нищення всього доброго, світлого, прекрасного і для людей спасеного) походять від сатани та його помічників-демонів, а згодом, як наслідок прийняття грішних думок і бажань, вже і через людей злої волі (*1 Апол. 5, 1–3*). Однак «начало» всякого зла — реальна темна зла сила, яку Ісус Христос, апостоли і християнські філософи, зокрема Юстин, іменували «сатана», «диявол», «лукавий», «противник», «душогубець», «батько лжі» (*Йоана 7: 70–71; 8: 31–47; 13, 27; Матея 27: 3–6; 1 Тим. 5: 15; Якова 4: 7; 1 Петра 5: 8*).

Бог Слово брав участь у створенні світу, адже саме з Ним, тобто зі своїм Сином, говорив Отець, коли казав: «Створімо людину на наш образ» (Діалог 61). Тому лише люди з-посеред усіх творінь мають логос, тобто здатність раціонально мислити. Юстин називає цю здатність людських істот «сім'ям Логосу» (*2 Апол. 8, 1; 13, 5*) (тут Логос у двох значеннях), а сам Логос він називає «насінням» (*2 Апол. 8, 3; 13, 3*). «Через всаджене у весь рід людський сім'я Логоса» (*1 Апол. 8, 1*) деякі істинні ідеї проявилися поза межами кола тих, хто отримав знання Божого

об'явлення у Святому Письмі. Однак серед поган це трапляється дуже рідко. Юстин згадує Сократа, Геракліта і стоїка Мусонія Руфа, а також звертає увагу на етику стоїків (2 Апол. 8,1) та стародавніх законодавців (2 Апол. 10, 2). *Найбільшим досягненням поганських мислителів, а одночасно яскравим прикладом дії насіння Логоса, на думку Юстина, була критика традиційних релігій, які накинули людям демони.*

Він вважав, що люди безпомічні проти сил Сатани. Одержимі злими духами, вони грішать (1 Апол. 5, 1–3; 2 Апол. 5, 3–6). Тому сім'я Логоса, присутнє в кожній людській істоті, саме по собі є без сили. *Щоби подолати пута демонів, не досить було, щоб Божий Логос сповістив людям важливі істини про них самих і про божественні речі. Задля цього Він мав прийти, розділити з людьми їхні страждання, померти і воскреснути.* Саме цими діями, які були частиною божественного Промислу, Син Божий переміг ворогів людства і став його Спасителем (2 Апол. 13, 4). Такі твердження апологета були відмінні від платонізму чи агностицизму, де спасіння можна було досягнути самотужки, досить було лишень зрозуміти суть речей і свою справжню природу («Апології» Юстина, 2015: 327–338).

Внесок християнського філософа-апологета Юстина у становлення християнської доктрини важко переоцінити. Саме він підніс жанр апології до одного з найпопулярніших у ранній

Церкві. Він захищав християнство від чотирьох великих ворогів: насмішок інтелектуалів сили влади, ворожості юдеїв і нападів еретиків. Робив він це за допомогою логічних аргументів і сили слова. Творчу спадщину Юстина високо цінували наступні покоління. Літургійна традиція багато разів підкреслює мудрість Юстина, іменуючи його Філософом («Апології» Юстина, 2015: 329). Ми би ще додали: першим, після апостола Павла, основоположником християнської філософії, яка започаткувала новий, якісно вищий рівень розумового й у світлі надприродного об'явлення — святої віри, пізнання та розуміння правди про людину, світ і Абсолют-Бога, про Начало і остаточну Мету всього створіння — Воплочене Слово та про Пресвяту Трійцю.

Наступним непересічним богословом і систематиком богословсько-філософських знань був *Оріген* (185 або 186–254 рр.). Саме він стане великим і глибоко віруючим у Христа — Воплочене Слово, Філософом. Мислитель створив цілісну, вірою і розумом обґрунтовану християнську філософську систему поглядів на світ (видимий і невидимий), людину, Абсолют; на минуле, теперішнє і майбутнє; співвідносячи християнське істинне знання із тодішніми здобутками філософської думки, зокрема платоніків, стоїків. «Новий внесок Орігена полягає у тому, що він зумів зробити синтез двох протилежних постав, які існували до нього (*захоплювання філософією і неприйняття*

філософського знання). Насамперед він викриває ідолопоклонницький аспект мирської мудрости — філософ творить собі ідола з витвору свого розуму; він сам дає собі істину, замість того, щоб одержати її від Бога. Для християн це велика небезпека — це “золотий бовван”. З іншого боку, він переконаний, що абсолютна відмова від філософії могла б приректи християнина на певного роду убогість посеред доступних йому багатств, забороняючи застосовувати можливості людського мислення та вираження, передавати їх іншим, захищати та досліджувати» (Шпідлік, 1999: 21). А про його заслуги історик філософії В. Татаркевич так висловиться: «Оріген (...), якого звали «Адамантин» за його сталеву працездатність, був найславнішим і найвпливовішим богословом християнського Сходу» (Татаркевич, 2006: 224–225).

З Божою допомогою наближаючись до завершення наших філософських розмислів про Бога Слово як Начало і Мету всього суцього, зокрема українського народу, та необхідність синергії — співпраці, а не протиставлення філософії і християнської віри (святого Богослов'я), приходить мені на думку цікава розповідь-байка з книжки «Humor ojsów pustyni», яка колись потрапила мені в руки. До речі, наш славний християнський філософ Григорій Сковорода любив користати з байок, які сам придумав і,

наостанок, додавав до них повчальний висновок, який називав «сила» (Сковорода, 1983: 86–112).

Ось і ми підемо за його добрим прикладом. Одна з придуманих історій у тій книжечці образно пояснює, яка різниця між філософом і богословом. Два чоловіки зайшли у темний будинок шукати чорного кота. Один — філософ, а другий — богослов; перший шукає його у темній кімнаті, в якій його немає, а другий у іншій, в якій чорний кіт є. Сила: Обидва шукають ту саму річ, але в різних місцях. Обидва потребують світла для прозріння і пізнання правди про те, де треба шукати і як побачити мету-ціль спільних пошуків.

Світло, яке просвічує і робить плідним пошук — Христос — «світло істинне, що освітлює і освячує кожну людину, яка приходить на світ!» (Молитвослов, 2019: 156). Ті дві кімнати можна порівняти із Біблією — предметом дослідження богослова і створіннями (космосом) — предметом дослідження філософа, або ж із пошуком Бога в серці людини і назовні у світі. Світло сприяє баченню дійсності, мети, уможлиблює спільну мову. Двом шукачам спільними зусиллями, звісно, легше спіймати «чорного кота», ніж одному, але без Євангельського світла віри, без Божої благодаті розуміння обидва залишаться в темряві-невіданні. Зусиль науковця-філософа замало, потрібна і духовна праця над

очищенням свого серця від гріховних пристрастей. Бо «блаженні чисті серцем, вони Бога побачать» (Матея 5: 8).

Важливо зрозуміти, що каже нам Боже Слово — Біблія про здатність пізнання чи непізнання людиною Творця всього суцього. Адже «все пізнається у порівнянні» — і то не лише між поглядами тих, хто стверджує існування, і тими, хто заперечує реальність вищої істоти над світом — Абсолюту–Бога. Найважливішим є співвіднести людські міркування з Богом об’явленими істинами в Біблії. Може здаватися, на перший погляд, що для філософа буде зайвим звертатися до іншого, до того ж релігійного, джерела, яким є Біблія. Однак давні християнські мислителі й сьгоднішні філософи також перевіряють свої думки з Божим Словом; історія європейської культури, зокрема філософії й богослов’я, підтверджують правильність такого підходу. Адже, як слушно зауважує професор Зоряна Лановик, Біблія вивчалася також філософами, зокрема у релігійній християнській екзистенціальній філософії особливу увагу приділяв вивченню Святого Писання Карл Ясперс, основоположник філософського напрямку. «Історичні джерела західноєвропейського філософування закорінені не лише в грецькому, а й в біблейському мисленні (...) Вивчення Біблії дійсно було однією з основ усієї західноєвропейської філософії аж до сьгоднішнього дня» (Лановик, 2006: 8). І ще: «філософ

повинен незаперечно звертатися до Біблії (...) Якщо ж філософія, — заявляє Ясперс, — базується лише на розумі, то вона не висвітлює основ людського буття і перестає бути філософією» (Лановик, 2006: 8).

Академік Іван Климишин роздумує над проблемою обмеження людського пізнання (неповнота наших знань) на основі теореми Геделя (1931 р.); її формулюють так: «Жодна система не може бути до кінця пізнана зсередини — поза зв'язком з іншими системами вищого порядку» (Климишин, 2006: 122). Отже, і філософія сама себе, без вищого порядку, належно «оцінити» не зможе. Системою вищого порядку для філософії буде Святе Писання — джерело надприродної мудрости.

«Кожну думку перевіряй Божим словом, і якщо вона не суперечить йому, то можна вважати її правдивою», — вчить ранньохристиянський мудрець, великий мислитель-філософ Оріген.

Справжньою філософією, любов'ю Мудрости і то Найвищої, християни вважають Христове спасенне повчання — Євангелію, бо в ній відкривається найглибша правда про світ, людину і святого Бога.

У першого великого християнського філософа, апостола Павла, читаємо у посланні до Римлян такі думки: «Бо я не соромлюся Євангелії, бо ж вона — сила Бога на спасіння

кожному, хто вірує (...) Бо гнів Божий з'являється з неба на всяку безбожність і неправду людей, що правду гамують неправдою, тому що те, що можна знати про Бога, явне для них, бо їм Бог об'явив. Бо Його невидиме від створення світу, власне Його вічна сила і Божество, думанням про твори стає видиме. Так що нема їм виправдання» (Рим. 1: 16, 18–20).

Таким чином, існує дорога пізнання істинного Бога-Логосу через аналогію створеного світу, його краси і вічної сили, а ще повніше і певніше на дорозі християнської віри у Воплоченого Бога Слово, а через Нього і Триєдиного Бога.

3. «Насіння Логосу» в Київській Русі

Воплочене Слово (через Церкву — Його Наречену) проповіданням Благовісті має дійти до всіх народів, щоби просвітилися, їх освятити, з'єднати в одну велику Родину, як єдиний Божий народ, — однак не одноманітний, а різноманітний у своїй культурі, мові, історії, традиції — спільноту християнських народів. Прийшла Благовість до наших далеких предків, ще в День П'ятидесятниці у Єрусалимі (Діяння 2: 9), а згодом «насіння Логосу» — Істина, Благо і Любов як духовна Краса — через апостолів.

Хресним шляхом, зрошеним кров'ю мучеників, прийшов Воплочений Логос — Христос Бог наш і до наших предків, до Київської Русі, бо «кров мучеників — насіння нових християн»

(Тертуліан). Віхами на цій Хресній дорозі до Руси-України стали, передовсім, Андрій Первозваний — апостол та пророк на наших землях, перші християни, які пролили свою кров, засіяли святістю на землях далеких наших предків, і на півдні в Криму, в Херсоні (Корсуні), і в Скитії: святі папи Римські Климентій і Мартин I, священномученики Василій, Єфрем, Капітон, Євгеній, що були єпископами в Херсоні та інші. А згодом у Києві князі Аскольд і Дир засвідчили свою християнську віру, батько Теодор і син Йоан пролили свою кров за вірність Христові. Пізнішими стратотерпцями стали святі князі Борис і Гліб, а відтак Ярополк... Християнство Христової Київської Церкви мало дві суттєві прикмети: було вірне Богу Слово в істині віри та відзначалося любов'ю до всіх християн і пошаною свободи людини, її гідности. За ці ідеали і сьогодні проливається кров кращих синів і дочок нової Руси-України, спадкоємиці Київського Християнства, «православного у своїй вірі та католицького в любові» (св. Іван Павло II).

Особлива місія в нашій християнсько-просвітницькій історії належить святим учителям слов'ян Кирилу й Методію та їхнім учням, які засіяли євангельське слово Істини також і в Київську Землю. Досвітньою зорею — предтечею Дня народження у Христовій благодаті нового християнського народу русинів-українців — була блаженна Київська княгиня Ольга, а згодом, в

кінці X ст., на Руській землі відбулося духовне відродження населення Києва та інших міст у часі правління великого Хрестителя Руси–України, внука княгині, святого Володимира. «Коли свята Ольга прийшла на Київський княжий престол, їй довелося управляти імперією, яка була вже поважно схристиянізована. Тому ніхто не дивувався і не противився їй, коли вона біля 955 року прийняла Христову віру і охристилася. Тому хрищення Київської Руси у 988 році за Володимира Великого було нічим іншим, як запровадженням Христової віри як державної релігії і початком намагань викорінити дохристиянську віру наших предків. Ці дві віри співіснували в наших предків понад 900 років, з тим, що Христова віра і чисельно, і морально постійно росла, а дохристиянська віра постійно і чисельно, і морально маліла. По суті, св. Володимир прийняв християнство не з Болгарії, не з Греції, чи Візантії, або якоїсь іншої країни, а таки з давньої Руси, у якій жило апостольське передання, встановлене св. Апостолом Первозванним і підсилене многими місіонерами, серед яких видніли два римські папи — св. Климет і св. Мартин I» (Біланюк, 1995: 141).

Це був історичний крок до торжественного духовного об'єднання у Воплоченому Богові–Слові чисельних слов'янських племен в єдиний, хоч різноманітний, християнський слов'янський народ дітей Божих, який збагатив велику

християнську Сім'ю — Христову Церкву. Коли весь народ Києва спільно хрестився у Дніпрі, що став «нашим Йорданом», то це була свята Пасха для наших славних предків. І Небо, і Земля раділи, бо людські уми й серця, просвічувані благодаттю, світилися світлом віри й миром Христового прощення та братолюбія в Господі Ісусі Христі.

Ось як про цю ключову подію в нашій історії говорить великий слов'янський папа, нині вже святий, Іван Павло II: «Варто підкреслити, мої дорогі Брати Українці, що християнство було прийняте і утвердилося у Київській Русі тоді, коли Христова Церква ще жила в повній церковній єдності. Це **християнство було за вірою православне і католицьке в любові**, бо перебувало в повній єдності з Апостольським Престолом і з цілою Церквою» (Слово Святішого Отця Івана Павла II, 2001:78) (виділ. авт.).

Завершення

І розсудливий людський розум, і ще більше християнська віра відкривають нам, що видимий початок земних речей (вода, повітря, вогонь, земля ...) і справжнє Начало всякого буття суттєво відмінні.

І філософія, і благодать віри стверджують, що Начало всього сущого — нематеріальне мисленне Єдине Абсолютне Буття, хоч по-різному іменоване мислителями, а по суті — Єдине Розумне Єство — Бог, Логос (Талес, Ксенофан, Геракліт), а

світло віри суттєво доповнює це найменування Предвічного Логосу-Слова — Воплочений Син Божий — ІСУС ХРИСТОС — Господь і Бог наш, Спаситель світу, Цар слави!

Суспільне буття народу реалізується і завершується у церковній спільноті через Боже благословення і Євхаристійне єднання у Христі всього Божого народу та мучеництво — вияв найвищої любови Бога і ближнього. У Безкровній Жертві Воплочений Логос — Ісус Христос — обмиває гріхи світу, Собою примирює людство з Небесним Отцем і дарує Святого Духа, який перемінює людину і єднає спільноту з середини, творячи у Христі нову Родину — Божий народ — єдину, святу, соборну і апостольську Церкву, подібну до Первообразу всіх спільнот — Пресвятої Тройці.

А яке ставлення Церкви до Логосу та до нового народу, до правителів цього світу? Що про це говорить Боже Слово, досвід нашого Київського християнства? Це вже окремі розлогі питання для дослідження.

«Всі безплотні сили оспівують трисвяту пісню творчому началу, єдиному, трисвітлому, яке однодушно оспівує безліч людей, і ми вірно славимо земними устами» (Молитва Церкви, 2023).

Слава Отцю і Сину, і Святому Духу навіки за все, що було, що є і що буде!!!

ЛІТЕРАТУРА

«Апології» Юстина, мученика та філософа. *Ранні Отці Церкви: Антологія* / ред. М. Горяча (Витоки християнства, 1: Джерела, 1). Львів: Вид-во Українського католицького університету, 2015. С. 323–392.

Біблія. Святе Письмо Старого та Нового Завіту / пер. І. Хоменка. Рим: Вид-во оо. Василіян, 2005. 1475 с.

Біблія. Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту / пер. Р. Турконяка. Київ: Українське Біблійне Товариство, 2022. 1232 с.

Біланюк Б. Т. Петро, Божа істина, краса і любов. Дрогобич: Відродження, 1995. 378 с.

Височанський І. Совість у богослов'ї кардинала Йозефа Рацінгера. *ALMA MATER*: журнал студентів Папської української колегії св. Йосафата в Римі. 2022-2023. С. 35-46.

Захара І. Лекції з історії філософії. *Посібники з філософії. №2*. Львів: Видавництво ЛБА, 1997. 398 с.

Климишин І., Климишин О. Синиці й журавлі: у пошуках першооснов буття. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2006. 128 с.

Козовик І. Історія філософії. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 1999. 428 с.

Лановик З. *Hermeneutica Sacra*. Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ ТНПУ, 2006. 587 с.

Молитва Церкви. Опівнічна. Канон Пресвятої Трійці. Глас 3. Пісня 1. URL: <https://prayer-service.online/#20231022&midnight> (дата звернення: 22.10.2023).

Молитвослов. Часослов — Октоїх — Тріодь — Мінея. Рим — Львів: Вид-во Отців Василіян, 2019. 1375 с.

Сковорода Г. Вірші, пісні, байки, діалоги, трактати, притчі, прозові переклади, листи. Київ: Наук. думка, 1983. 542 с.

Слово Святішого Отця Івана Павла II до України. Львів: Свічадо, 2001. 204 с.

Татаркевич В. Історія філософії: у 3 т. Т. 1: Антична і середньовічна філософія / пер. з пол. А. Шкраб'юка. Львів: Свічадо, 2006. 455 с.

Шепетяк О., Шепетяк О. Філософія: підручник. Львів: Місіонер, 2020. 784 с.

Шпідлік Т. Духовність християнського Сходу / пер. з італ. М. Прокопович. Львів: Вид-во ЛБА, 1999. 496 с.

Bartnik C. S. Historia filozofii (Dzieła zebrane). T. XIV. Lublin, 2000. 501 с.

Laertios D. Żywoty i poglądy słynnych filozofów. Opracowanie przekładów, przypisów i skorowidz: I. Kurońska / Wstęp K. Leśniak. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1984. 707 с.